

TÜRK ŞİİRİNDE İSTANBUL ÇEŞMELERİ

*Sevgül TÜRK MENOĞLU**

ÖZET

İstanbul, yüzyıllarca farklı imparatorluklara ev sahipliği yapmış bir şehir olarak, bu imparatorluklara ait unsurlarla beslenmiş, onlarla şekillenmiştir. Buna bağlı olarak zengin bir kültür ve medeniyet merkezi haline gelmiştir. Edebiyat, müzik, mimari gibi kültürün hemen her sahasında bu zenginliği yansıtmıştır. Bu zenginlik Osmanlı dönemine ait mimari yapılarda da kendini gösterir. Bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Bu yapılardan çeşmeler, asıl amaçları olan su temini dışında estetik bir gaye de güdülerek inşa edilmiş ve bu estetik yönleriyle de değerlerini ortaya koymuşlardır. Bu yönleri çeşmelerin geçmişten günümüze kadar gelmesinde önemli bir etkidir. Bu makalede, mimari estetikleriyle öne çıkan Osmanlı dönemi çeşmelerinin Türk şiirine yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk şiiri, İstanbul çeşmeleri, İslam şehri, Osmanlı Mimarisi

FOUNTAINS OF İSTANBUL IN THE TURKISH POETRY

ABSTRACT

İstanbul as a city, feeded with component which belongs to these Empires and formed with them, has hosted different Empires during centuries. Depending on this, it has become the center of a rich culture and civilization. It has projected this richness almost every area of culture such as literature, music and architecture. This richness also shows itself at Ottoman period's architectural structures. Some of these works has reached today. For example, fountains, except principal objectives supplying water, also built aesthetic objective and with the aspect of aesthetic revealed the values of fountains, too. These aspects of the fountains is an important factor coming from past to present. In this article, highlighted with architectural aesthetic of Ottoman period's fountains' reflections to Turkish poetry handled

Key words: Turkish Poetry, İstanbul Fountains, İslam City, Ottoman Architecture

* Arş. Gör., Yüzcüncü Yıl Ü. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: se_cabaz@hotmail.com

“Aç Besmeleyle İç Suyu”

1.Su ve Kültür

Yaşamın temel kaynağı olan su, insan için her zaman varlığını ve önemini muhafaza etmiştir. Suyun, yalnızca bir hayat kaynağı olarak değil, bir medeniyet ve kültür göstergesi olarak da sahip olduğu çok önemli anlamları vardır. Türkçe’de "vaftiz", Fransızca’da "baptême" İngilizce’de "baptism" ve Almanca’da "taufe" şeklinde ifade edilen kelime, Yunanca "bap-tein" veya "baptezein" kelimelerinden gelmektedir. Bu kelimelerin hepsi suya dalmak, yıkanmak veya necasetten temizlenmek gibi anlamlara gelmektedir¹. Ayrıca kelimenin, abdest kelimesi ile benzerliği de dikkat çekicidir. Hristiyanlıkta çocukların vaftiz edildikten sonra isim almaları, bu ritüel esnasında çocuğun alınının ıslatılması ve bütün vücudunun suya batırılması suya atfedilen kutsiyetin bir göstergesidir. İslam dininde ise temizliğe verilen önem sebebiyle, özellikle hadislerde, su temin etmenin hayırlı oluşundan ve su temin edenlerin güzel bir iş yaptıklarından övgüyle söz edilir.

Tarih boyunca yerleşim yerlerinin su kenarına yakın olmasına özen gösterilmesi (Canatan 2009: 190) suyun insan hayatındaki vazgeçilmez yerini işaret eder. Diğer yandan, su ve inanç ilişkisi yerleşim yerleri ile su kaynakları arasındaki organik bağı da ortaya koyar. Örneğin “modern Pakistan’da İndus Vadi Medeniyeti, suyun ibadet maksadıyla yaygın kullanıldığını göstermektedir.” (Enis 1996: 15) Bir İslam ülkesi olan Fas da bu durum için örnek teşkil eden eder. Titus Burckhardt, Fas için, “Fas’ta şehrin yerini nehir ve çevresinde yer alan pınarlar belirlemiştir” (1997:213) tespitinde bulunur ve suyun, yalnızca ikliminin kurak oluşundan değil, dinin kuralları gereği sık sık alınan abdestlerde kullanıldığı için de öneme sahip olduğunu söyler. Burchardt, şehir planına bakıldığında da her şeyin suyun akışına göre ayarlandığını belirtir.

Müslüman Türkler için de su, bir medeniyet göstergesi olarak önem kazanmıştır. Ömer Faruk Şerifoğlu, suyun tarih içinde Müslüman Türk’ün hayatında, bir ihtiyaç maddesi olmaktan çıkarak, edebiyattan mimariye, hatta musikiye kadar, günlük hayatlarında en mutena yeri aldığını söyler. Padişahından sade vatandaşına kadar, susayanlara su vermenin sadakanın en üstünü olduğu inancından hareketle zamanlarının imkân şart ve usulleri çerçevesinde buldukları her yerleşim merkezinde ve gittikleri her yerde kuyu, bent, köprü, su yolu, şadırvan, çeşme, sebil, hamam gibi sayısız su tesisleri kurmalarını da buna bağlar. (1995: 18)

2.Suya Çeşni Katan Bir Şehir: İstanbul

Suyun özel bir yere sahip olduğu şehirlerden biri de İstanbul’dur. Bir medeniyetler şehri olan İstanbul’un su ihtiyacı farklı dönemlerde farklı yöntemlerle karşılanmıştır. İstanbul’un su tarihine baktığımızda Roma dönemi ile ilgili bilgi veren yayınlardan, şehre uzak kaynaklardan kanallarla taşıyıp getirilen suların, yüksek yerlerdeki su toplama havuzlarında ve taksimlerde toplanarak yine kanallarla sarnıçlara, evlere ve çeşmelere dağıtıldığı anlaşılmaktadır. (Pilehvarian vd. 2000: 13)

İstanbul, fethedildiği yıl olan 1453’e kadar sur dışıyla bağlantısı kesilmiş ve içerideki sarnıçların bayat, yosunlu, yıllarca beklemiş suları ile ihtiyacı karşılanan bir şehirdir. İslam dininde durgun suyun içilmesi ve bu sudan abdest alınması uygun bulunmamıştır. Buna bağlı olarak fetihten sonra İstanbul’un su sorunu ile ilgili ciddi önlemler alınmıştır. Halkalı Suları olarak bilinen ve Fatih zamanında şehre getirilen kanallarla İstanbul, asırlar sonra bol ve temiz akarsuya

¹ Charles Perrot, "Haptême", Dictionnaire Des Rcligious, Ed. Paul Pauport, Paris,1983, 1/115; Michel Meslin (Aktaran: Mustafa Erdem, ‘Hristiyanlıktaki Vaftiz Üzerine Bir Araştırma’, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (A.Ü.İ.F.D.), Ankara 1993, XXXIV/143)

kavuşmuştur. İstanbul'un batı ve kuzeybatısında bulunan Halkalı Köyü ile Cebeciköy arasından gelen Halkalı Suları, tarihi yarımada için içme ve kullanma suyu ihtiyacına yarım asırdan fazla bir süre boyunca büyük çapta cevap vermiştir. (Armağan 2007: 117-118)

İstanbul'un su meselesiyle ilgili önemli çalışmalardan biri de Kanuni döneminde yapılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman Kırkçeşme sularını İstanbul'a getirtmiş, bu dönemde her tarafta çeşmeler yapılmıştır. Yine bu dönemde su yolları yapmak için de büyük faaliyetler başlatılmış, Mısır'dan bu su yollarını tamir için hamallar bile getirtilmiştir. Kanuni dönemine gelinceye kadar hep boşa akan İstanbul suları yüzünden birer bataklığa dönüşen sokaklar, Kanuni döneminde burma lüleler icat edildiği için bu sorundan da kurtulmuşlardır. Böylece su israfının da önüne geçilmiştir. (Altınay 2011: 76-77)

İstanbul sularının çok çeşitli olması ve her birinin farklı bir isimle anılması hem suya verilen önem hem de İstanbul'un zengin tatlı su kaynaklarına sahip olması yönüyle kayda değerdir. Ahmet Hamdi Tanpınar, çocukluğunda bir Arabistan şehrinde tanıdığı ve sık sık hastalanıp humma geçiren bir ihtiyar kadının nöbet geçirdiği esnada "Çırçır, Karakulak, Şifa suyu, Hünkâr suyu, Taşdelen, Sırmakeş..." (1998:13) diye İstanbul sularını sayıkladığını söyleyerek İstanbul'un bu yaşlı kadının muhayyilesine şifalı sular şehri olarak yerleştiğini vurgular.

İstanbul'un bu meşhur sularına Musahipzade Celal de değinir. Üstelik bu suların yalnızca isimlerini vermekle kalmaz, hangi suyun nasıl bir tada sahip olduğunu da zikrederek bir anlamda su kültürü hayli gelişmiş bir şehrin sakini olarak sahip olduğu su bilincini başarılı bir şekilde aktarır: Rumeli yakasının suyu olan Keçe ve Halkalı sularını tatları itibarıyla pek de iyi değildir. Mirgün civarında bulunan kanlı kavak suyu hafif ve nefistir. Rumeli yakasının diğer tatlı ve lezzetli suları Hünkâr suyu, kestane suyu, çırçır suyu ve şifa suyudur. Anadolu yakasında ise Yuşa dağı eteğinde Abıhayat suyu, Beykoz'da karakulak, Kaymakdoyuran suyu, Fethi Paşa çiftliğinde mermer havuz içine yerden kaynayan ve üzeri kubbe ile örtülü elmalı suyu vardır.(1946:180). Sermet Muhtar Alus da "Mekteb-i Tıbbiye'nin kimya muallimi kimyager Ali Rıza Bey" diye tanıttığı yakınının Taşdelen, Karakulak, Göztepe, Kayışdağ, Hünkâr, Çamlıca ve Libade, Yakacık, Çırçır, Terkos sularını tahlil ettiğini ve en içilebilir olanın Taşdelen olduğu bilgisini verir. (2001: 185) Bu örneklerden de anlaşıldığı ve yukarıda da değindiğimiz gibi, İstanbul, suyun çeşitlendiği ve kalburüstü bir su kültürüne sahip bir şehirdir.

3. İstanbul ve Çeşmeler

Suya bu derece önem verilen İstanbul'da özellikle Osmanlı döneminde yaptırılan çeşme, sebil gibi yapılar, şehre mimari yönden zenginlik katmışlardır. Bu yapılar, "zamanla sevap kazanma amacını da aşarak bir zevk ve başlı başına bir estetik haline gelmişti[r]." (Ayvazoğlu 2009) . İstanbul'da hüküm süren hemen hemen her sultan, sadrazam, valide sultan ve diğer ileri gelenler Osmanlı kültüründe, sosyal yaşantısında ve mimarisinde önemli yer tutan; döneminin ekonomik, sosyal ve siyasi gücünün göstergesi birçok çeşme yaptırmışlardır. "Yaptırılış amaçlarına göre Vakıf suları, Mülk suları, Hassa suları Miri sular gibi değişik adlar altında sınıflanan sulardan kaynaklarını alan bu çeşmeler, kimi zaman kamuya açık kent mekânlarını biçimlendiren Osmanlı külliyelerinin bir parçası, kimi zaman da oda çeşmeleri gibi özel mekânları süsleyen, anlamlandıran döneminin mimari zevkini ve özelliklerini yansıtan birer gösterge olarak karşımıza çıkmaktadırlar." (Pilehvarian vd. 2000:15)

İstanbul'un Osmanlılar tarafından yaptırılan ilk çeşmeleri, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden önce Rumelihisarı'nı yaptırırken inşa ettirdiği 1452 tarihli çeşmelerdir. (Pilehvarian vd 2000:15) daha sonraki dönemlerde İstanbul'un birçok yerine çok sayıda çeşme yaptırılmıştır. Şehrin zaman içinde artan nüfusu ve büyümesine paralel olarak çeşmelerin de sayısı arttırılmıştır. Bu çeşmelerden özellikle estetik bir güzelliğe sahip olan ve şehrin muhtelif yerlerini

süsleyenler, edebiyatta da kendilerine yer bulmuşlardır. Üzerinden yüz yıllar geçmesine rağmen bir kısmı hâlâ varlığını, suyu kurumuş olsa da, mimarisiyle, estetik boyutuyla sürdürür. Bu makalede günümüze kadar ulaşmış ve ünlenmiş bu çeşmelerden bazılarının, 1923-1960 yılları arasında yazılan bazı şiirlere nasıl konu oldukları ele alınacaktır.

4. Türk Şiirinde İstanbul Çeşmeleri

18. yüzyıl Osmanlı mimarisinin önemli eserlerinden olan Üçüncü Ahmed Çeşmesi önemli tarihi çeşmelerimizden biridir. İstanbul'da Üçüncü Ahmed Çeşmesi olarak bilinen iki çeşme olup bunlardan biri Üsküdar'da, diğeri de Topkapı Sarayı Bâbühümâyunu önündedir². Çeşmenin mimarı Sermimar Mehmed Ağa'dır. Çeşme, 1141 (1728)'da yapılmıştır³.

Bu çeşme İbrahim Tarık Çakmak'ın şiirine konu olur. *Üçüncü Ahmet Çeşmesi* şiirinde bahsedilen çeşme, şiirin ilk iki dizesinden de anlaşılacağı üzere Topkapı sarayı civarında olanıdır. Şair, bu çeşmenin tarihi yönüne, mimarisindeki sanatkâr inceliğine dikkat çeker. Burada, topyekûn bir medeniyetin estetik zevkinin çeşmenin işçiliğine yansıdığından söz eder. Milliyetçi bir yaklaşımın hâkim olduğu şiirde bu çeşme, şairi Osmanlı'nın ihtişamlı günlerine götürür. Çeşme, rüya içindedir. Rüyası sirmalarla, yaldızlı nakışlarla süslüdür. Şair, çeşmeyi rüya hali içinde vererek bir anlamda onu bulduğu zamandan soyutlayıp kendi iç dünyasına yöneltir. Şiirin ilk iki dizesinde çeşmenin hünkâr mahfili karşısında ve Hümayun kapısı önünde olduğuna dikkat çekerek bu iki unsurun da çeşmenin rüyasıyla bir bütünlük oluşturmasına çalışır:

“Ayasofya'da hünkâr mahfili karşısında,
Hümayûn kapısının önünde bir çeşme var:
Bir çeşme ki geçmişin zevklerini örüyor
Bir çeşme ki Tunus'un kuyumcu çarşısında,
Bulunmaz nakışlarla dolu rüya görüyor.” (1954:19-20)

Aşağıdaki dizelerde çeşmenin şaire çağrıştırdığı isimler de rüya âlemine aittir ve bu dizelerde rüya hali devam eder. Son dizede ise hayal âleminden uyanış gerçekleşir. Nedim'in şiirleri ile İtrî'nin besteleri “basit demir kokulu[ğa]” çarparak bir anda kaybolur. Diğer bir ifadeyle rüya biter ve gerçeğin katı yüzü kendini gösterir:

“Nedim'in şiiri gülmüş, bükülmüş her taşında;
İtrî'nin besteleri taşsa da olduğundan,
Geçmez bugünkü basit demir korkuluğundan.”

² (Bkz:Nuran Kara Pilehvarian, Nur Urfalioğlu, Lütfi Yazıcıoğlu, *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, İstanbul, 2000, 96).

³ “Hangi aylarda yapıldığına ve taşlarının nereden tedarik olduğuna dair Hazine-i Evkaf'da yalnız bir vesika vardır.(...)Çeşmenin cephesindeki tarih mısraları Üçüncü Ahmed'indir, ve yazı da kendi el yazısıdır. Altında imzası da vardır.Üçüncü Ahmed bu tarih mısralarını bulduktan sonra, bunun bir kaside ile taçlandırılması lazımdı. Fakat Üçüncü Ahmed'in bulunduğu tarih mısraları şu tarzda idi:

*Besmeleyle iç suyu
Han Ahmed'e eyle dua”*

bu mısralar aynı zamanda ebced hesabıyla çeşmenin yapılış tarihini işaret etmektedir. (Bkz: Ahmet Refik, *Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul*, İstanbul, 1998, 156.)

Üçüncü Ahmet çeşme- sebili Osmanlı sanatına, batı sanat üslubunun sızmaya başladığı bir dönemin eseridir. Bu bakımdan, kullanılan motifler ekseriyetle Türk süsleme sanatına ait olmakla birlikte, bütün satırlar hiç boş yer bırakılmaksızın tezyin edilmiştir. Türk su mimarisinde, 18. yüzyılda başlayan zengin bezemesinde, 18. yüzyılda başlayan zengin bezemeli yeni akımın da temsilcisi olan çeşme-sebil, daha sonra yapılan bütün benzerlerini aşan bir güzelliğe sahiptir. (Ömer Faruk Şerifoğlu, *Su Güzeli, İstanbul Sebilleri*, İstanbul, 1995, 58.)

(1954:19-20)

Lâle devrinin sarıklı ve kavuklu erkekleri, maşlahlı şen kadınları hâlâ bu çeşmenin başında gibidirler. Sebilden su içme, maşlah giyip çeşmeye gitme gibi artık birer eski zaman ritüeli olan işler, birer nostaljik öge olarak şiirdeki yerini alır. Bu dizelerde şair, III. Ahmet çeşmesini estetik bir yaklaşımla ele alır. Çeşme bir zevk ve estetik güzellikler bütünü olarak en belirgin haliyle bu dizelerde görülür. Bir tablo gibi belirginleşen çeşme başındaki insanlar, şairin romantik yaklaşımını ortaya koyar:

“Sarıklı ve kavuklu birçok hayal simalar,
Önünde sebillerin çömelmiş su içiyor;
Çeşmelerden su alan maşlahlı şen kadınlar
Ellerinde bakırlar yan sokaktan geçiyor.” (1954:19-20)

18. yüzyılın bilinen çeşmelerinden biri de İshakağa Çeşmesi'dir⁴. Bu çeşme de Üçüncü Ahmet çeşmesi gibi bilinen çeşmelerdendir. Çeşme, Fuat Şükrü Dilbilen'in *Beykoz'da İshakağa Çeşmesi* ile Faruk Nafiz Çamlıbel'in *İshakağa Çeşmesi* şiirlerinde ele alınır. Dilbilen'in şiirinde milliyetçi bir yaklaşım dikkat çeker. Şair, çeşmenin sularının kaynağını Turan ilinden taşan bir ırmağa kadar dayandırır. Bu şiirde ön plana çıkan da bu milliyetçi bakış açıdır. Çeşme, bu ideolojik yaklaşımın gölgesinde bir belirip bir kaybolarak şiirin içinde varlık gösterir:

“Turanelinden taşmış bir ırmak,
Gayretle bulmuş Beykoz'da İshak!...
On tunç oluktan akmakta nurlar
Aşkıyla coşmuş yaz kış şarıldar!” (1931:45)

Faruk Nafiz'in çeşmeye bakışı ise daha romantiktir. Hatta bu şiirin, şairin pastoral bir nitelik gösteren *Çoban Çeşmesi* şiiri ile duygu yoğunluğu açısından büyük benzerlik gösterdiği de söylenebilir. Özellikle:

“Nasıl her gün yayarsa davarını bir çoban,
Sürükler düşüncemi sükûnden tevekküle
Sekiz mermer direğe dayanmış bir şadırvan,
Bilek kalınlığında su akıtan on lüle...” (1940:43-44)

⁴ Reşat Ekrem Koçu, İshakağa Çeşmesi'nin Beykoz çayırında o dönemin en büyük kır kahvelerinden birinin hemen kapısı önünde olduğunu ve yabancı ziyaretçiyi kahveye doğru adeta cezp ettiğini söyler. (Âlim Kahraman, *Edebiyatın Belleğinde Yaşayan Beykoz*, (Reşad Ekrem Koçu'nun “Beykoz” adlı makalesi.), İstanbul, 2005, 276.)

Bir başka kaynaktan da şu bilgi verilir: “On Çeşme olarak da bilinen İshakağa Çeşmesi Kanuni Sultan Süleyman'ın Hasodabaşı Behruz Ağa tarafından yaptırılmıştır. Beykoz'da bulunan çeşme, 1746'da da İstanbul Gümrük Emni İshak Ağa tarafından tamir edilerek günümüzdeki şeklini almış olduğundan İshak Ağa'nın ismi ile anılmaktadır. (Nuran Kara Pilehvarian, Nur Urfalıoğlu, Lütfi Yazıcıoğlu, *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, İstanbul, 2000, 108.)

Önder Şenyapılı bu çeşme ile ilgili olarak Semavi Eyice'den şunları nakleder: “ Beykoz çayırı da etrafını çevreleyen ağaçları ve yeşil çimenleri ile bölgenin ihtiyacını karşılıyordu. Burada gümrük emni İshak Ağa'nın yaptırmış olduğu yekpâre mermerden obelisk biçiminde yontulmuş çok değişik görünüşlü çeşme dikkate değer bir eserdir. Bir yüzünde kitabesi ile lülesi bulunan bu çeşmenin çayıra bakan arka yüzünde bir mihrap şekli işlenmiştir. Böylece başka bir benzerine rastlanmayan bu küçük eserin aynı zamanda bir namazgâh kible taşı görevi de gördüğü ve çayırın bu kesiminde gerektiğinde namaz kılındığı anlaşılıyor” (Önder Şenyapılı, *İsim İsim İstanbul, Tarihi Yapılar-Caddeler- Sokaklar*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2008, 173).

Dizelerinde şair, sakin, huzurlu ve durgun bir ortamın tamamlayıcısı olarak gördüğü çeşmeyi çoban çeşmesine benzetir.

Yine Çoban Çeşmesi şiirinde yer verdiği Kerem ile Aslı telmihine bu şiirde de yer verir. Bu telmih, şiirde çeşmenin tarihi yönünden ziyade şairin genel anlamıyla çeşme kavramına yüklediği anlamı ortaya koyar. İshakağa Çeşmesi şiirde herhangi bir çeşme olarak varlık gösterir. Çeşmeden ziyade su kavramı öne çıkar:

“On lüleden fışkırıp mermeri oyan sular
Asırlarca Keremin Aslı ile dertleşmesi...
Mermer bir kalb önünde su kesilmiş duygular,
Bir gönül destanıdır İshakağa çeşmesi!”(1940:43-44)

Şiirlere konu olan bir başka çeşme de Topkapı Çeşmesi'dir. Fuat Şükrü Dilbilen, *Topkapı Çeşmesi* şiirinde tarihi Topkapı çeşmesini ihtişamlı oluşuyla öne çıkarır. Çeşme, bir devrin saltanatlı yaşantısının sembolü ve temsilcisi gibi belirir ve şiir boyunca bu yönü ön planda tutularak ele alınır. Şairin bu çeşmeye yüklediği misyon, birleştirici ve bütünleştirici bir özelliğe sahip olmasıdır. Çeşme, bir estetik güzellik abidesi olarak övülür, ancak mübalağalı olan bu övgüde çeşme bir bütün olarak değil, parçalanmış ve her bir parçasına çok özel anlamlar yüklenmiş olarak değerlendirilir: resim, müzik, hat, şiir gibi unsurlar bu çeşmede bir araya toplanmış gibidir:

“Musluklarından akmakta ballar...
İranlı şahlar... taşsız kırallar,
Ol şaheserden almakta ilham,
Şairle nakkaş; hâkkâkla ressam.
Her zerresinde bir ayrı zevk var
Vehbiyi gördüm söylerken eş'ar.” (1931:46)

Dilbilen, yine bir başka tarihi çeşme olan Tophane Çeşmesi'ni⁵ de bir şiirine konu eder. Şair, *Tophane Çeşmesi* şiirinde, çeşmeyi yine yaldızlı bir yapı olarak ele alır. Çeşme, mimarisıyla zarif işlemeli, narin kumaşlara benzetilirken bu nahif anlatım şiire romantik bir eda katar:

“Mermer bükülmüş, yoğrulmuş işte
Parmak ısırarak hiçtir bu işde!...
İnciyle işler güya görümce
Atlas bürümcük sandım görüncel!...
İşten bilenler, dünyada herkes
Sanmaktadırlar kasnakta canfes!” (1931:44)

Emirgân'ın müdavimlerinden olan ve bu semti hayatında çok özel bir yere koyan Yahya Kemal, Madrid'de Kahvehane şiirinde Emirgân'daki Çınaraltı kahvesini hatırlar. Madrid'deki

⁵ 1732 yılında I. Mahmut tarafından yaptırılmış olan Tophane Meydan Çeşmesi, Beyoğlu ilçesi, Tophane semtinde Necati Bey ve Tophane İskelesi caddelerinin kesiştiği üçgensiz meydanın ortasında yükselmektedir. Mimar Mehmet Ağa'nın eseri olan çeşmenin tarihi kitabesi şair Nahifî'ye ait olup, çeşme Kılıç Ali Paşa Camii ile mimari bir bütünlük arz etmektedir.

http://www.ibb.gov.tr/sites/ks/tr-TR/1-Gezi-Ulasim/tarihi_cesmeler/Pages/tophane-cesmesi.aspx (Erişim Tarihi 02.01.2011.)

kahvehane buraya benzememektedir. İkisi arasındaki farkı esefle görür ve İstanbul'u özler. Şairin hayalinde bu kahvehaneye ait bir ayrıntı olan tarihi çeşme de belirir. Emirgân'daki Yesari Mehmet Esat Efendi'nin elinden çıkma hatla bezeli bu çeşmenin ve suların musikisine dalar. Şair için buradaki tarihi çeşme, aşağıdaki mısralardan da anlaşılacağı üzere duvarlarındaki Yesari hattıyla anlam kazanır. Bu şiirde de karşımıza çıkan en önemli unsur, çeşmenin mimarisi ve estetik güzelliğidir:

“Bâzan gönül dalar suların mûsikîsine
Bâzan Yesâri hatlarının en nefîsine.” (1967:172)

Yahya Kemal, *Hüzün ve Hatıra* şiirinde de Emirgân'daki tarihi çeşmeye yer verir. Şair, şiirde derin bir hüznünden söz eder⁶. Emirgân'daki tarihi çeşme de onun bu hüznünün şahitleri arasındadır. Şairin hüznüne bir anda birçok duygu karışır. Sükûn dolu ortam onu maziye götürür. Denizin musikisiyle huzur veren güzel bir âleme dalar. Yahya Kemal'in şiirinde oluşturduğu kompozisyonun en canlı ögesi, “mermerle kaplı çeşme”dir. Zira şair bu şiirde, geçmişle yaşadığı an arasında bir köprü kurmaktadır. Bu köprüyü kuran, Yesâri hattından numuneler taşıyan tarihi çeşmedir:

“Gurbette duyduğum sonu gelmez hüznüleri,
Yaprakların döküldüğü hicranlı günleri,
Andım birer birer, acıdım kendi hâlime.
Tenhâ Emirgân'ın Çınaraltı'nda kahvesi,
Poyrazla söyleşir gibi yaprakların sesi.
Hem başka hem de hayli yakın karşı mâbede,
Mermerle kaplı çeşmede, mevzun kitâbede,
Baktım Yesâri hatlarının bir nefîsine,
Daldım coşup giden denizin mûsikîsine (1967:116)

İstanbul gibi çeşme ve sebillerin önem taşıdığı bir kentte bir çeşmenin suyu akmaz olduğunda o çeşme kuru çeşme olarak anılır. (Şenyapılı 2008:218). Fuat Şükrü Dilbilen'in *Kuruçeşme* şiirinde anlatılan kuru çeşme de o çeşmelerdendir. Mütareke günlerinde yakılmış olan bu çeşmeyi şair üzüntüyle hatırlar. Çeşmenin akıbeti şaire ıstırap vermekte, gönlü karartan bir sahne olarak anlatılmaktadır:

“Kuvvete karşı sinen bir ürkek,
Bu Kuru çeşmeyi yakmış gerçek
Boğazın gonca gülü yaslı kadın—
—gibi solmuş bu yığınlarla bakın

⁶İrfan Ülkü Yahya Kemal'in hayatında Emirgân'ın önemine vurgu yaparak, şairin buradaki meşhur Çınaraltı kahvesinin müdavimi olduğunu söyler. Yahya Kemal'in Emirgân'da sık sık bulunduğu ve kendisiyle sohbet etmekten zevk aldığı yaşça kendisinden küçük olmasına rağmen “genç doktor arkadaşım” dediği yakın bir dostu vardır: Emirgân belediye doktoru Şükrü Önel. Yahya Kemal'le kavi bir dostluğu bulunan Şükrü Önel 1955 yılında hastalanıp İsviçre'ye gider ve orada hayatını kaybeder. Yahya Kemal, doktorun ölümünden sonra Emirgân'a gittiğinde onun ölüm haberini alınca “öyleyse artık Emirgân'ın tadı yok” der. İrfan Ülkü de Yahya Kemal'in Hüzün ve Hatıra şiirinde bu duygularını anlattığını düşünür. (İrfan Ülkü, “Yahya Kemal ve Emirgân”, *Türk Edebiyatı Yahya Kemal Anıt Sayısı*, S:134, Aralık 1984, 35).

Simsiyah kok yerli maden kömürü

Sıkıyor gönlü, karartır ömrü.” (1940:12)

Fehmi Eruçar’ın şiirine konu olan Kuruçeşme ise I. Mahmud tarafından yaptırılmıştır ve I. Mahmud Han Çeşmesi olarak da bilinir. Tophane Meydanı’ndadır. (Pilehvarian vd. 2000:102) *Kuruçeşme* isimli bu kısa şiirde biraz istihzalı bir anlatım vardır. Şair, Çeşmenin suyunun akmamasını nazlanmasına ve işvesine yorar:

“Bu ne naz,

Bu ne işve,

Yahu bu ne akmaz

Kuru çeşme!...” (1964:26)

Arif Nihat Asya, *Aynalı Çeşme* şiirinde, Göksu’da Aynalı Çeşme olarak bilinen bir çeşmeden söz eder. Bu çeşme ona geçmişini, geçmişteki günlerini hatırlatır. Çeşme, hatıraların canlandığı bir mekânın en önemli fonu olarak şiirde belirir. Bu fonda o, yalnızca bir fotoğrafın parçası olarak varlık gösterirken şairin orada yaşadığı güzlerin şahidi konumundadır:

“Ey Göksu, kenarlarında çiğdem vardı;

Her yorguna yer, her kuş için yem vardı...

Artık gideyim ki özlemiştir yüzümü;

Himmetli’de bir Aynalı Çeşme’m vardı.” (1976:178)

Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun *Güzel ile Faydalı* şiirinde İstanbul çeşmeleri isim verilmeden anılır. Şiirde çeşmelerin harap ve kullanılmaz oldukları dönemlere yer verilir. Şiirdeki her dizede bir menfilik göze çarpar. Çeşmeler artık suyu kurumuş, çöplüğe dönmüş, adı sanı bile hatırlanmayan yapılar olarak belirir. Bu, aslında yalnızca çeşmelerin çöküşü değildir. Burada şairin, imparatorluğun çöküşüne de arka planda göndermede bulunduğunu söyleyebiliriz. Her bir çeşme, bu çöküşün neticesinde ya yok olmuş veya yok olmaya yüz tutmuştur:

“İstanbulun çeşmeleri

Genç yaşta sütü kurumuş analar gibi

Şah damarları burulmuş

Kimi yıllardır su demiş yorulmuş

Bırakmış kendini sırtüstü güneşe

Çöp tenekesi olmuş.

Kiminin ocağına incir dikilmiş

Kiminin diri diri dilleri sökülmiş

Kiminin yerlerinde yeller eser

Taşıyla mermeriyle harman savrulmuş.” (1952:4-5)

Sonuç

Su, bir milletin hayatında her zaman önemli bir yere sahiptir. Hayat kaynağı olmasının dışında kültürü, inancı, sanatı, edebiyatı etkileyen yönü yadsınamaz bir biçimde kendini gösterir. Kültür ve din eksenli bu ilişki suyun yalnızca bir hayat kaynağı olmadığını bir kez daha gözler

Turkish Studies

önüne serer. Türk toplumunda da suyun önemi mimaride, sanatta ve edebiyatta kendini gösterir. Suya atfedilen önem, çeşme, sebil, şadırvan gibi yapıların özellikle Osmanlı döneminde artmasının başlıca sebebidir. Çeşmeler, su ihtiyacını karşılamının da ötesine geçerek, günümüze kadar ulaşan sanat yapıları olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Bu yapıların, zaman içinde ince bir zevkin ürünü olarak varlık gösterip bu şekilde anlam kazanması onların şiirde kendilerine bir yer edinmelerine vesile olur. Kimi zaman bir hatıranın küçük bir parçası, kimi zaman İstanbul tablosunu tamamlayan bir fon olarak varlık gösterirler.

Yukarıda ele alınan şiirlerde çeşmelere atfedilen farklı misyonlar da vardır. Mensubu oldukları şehrin kültürüne ve yaşam tarzına ait önemli bir unsur olan bu çeşmeler bazen çöküşe uğramış bir şehrin hazin görüntüsünü verirlerken, bazen hamasî bir yaklaşımla karşımıza çıkarlar. Geçmişin ihtişamlı günlerine göndermelerde bulunan şiirlerde şairler, o dönemleri, yaşadıkları zaman dilimine tercih ettiklerini yoğun bir şekilde hissettirdikleri dizelerle özlemlerini dışa vururlar. Ele alınan şiirlerin ortak noktası, bu çeşmelerin estetik yönlerinin öne çıkarılmasıdır. Bu çeşmeler kolektif bir bilincin temsilcisi olarak değerlendirilirlerken, bir dönemin zenginliği de çağrışımlarla dizelere yansıtılır.

KAYNAKÇA

- ALTINAY, Ahmet Refik (2011). *Eski İstanbul*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- ARMAĞAN, Mustafa (2007). *Osmanlıyı İmparatorluk Yapan Şehir*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- ASYA, Arif Nihat (1976). *Rübaiyyat-ı Ârif- I*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- AYVAZOĞLU, Beşir (2009). “Su Gibi Aziz Olmak”. 19 Mart. Zaman.
- BEYATLI, Yahya Kemal (1967). *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- CANATAN, Kadir (2009). “İbn Haldun Sosyolojisinde Kent ve Kentleşme”. Hece.Yaz (150-151-152).
- ÇAKMAK, İbrahim Tarık (1954). *Şelâle*. Ankara: Desen Matbaası.
- ÇAMLIBEL, Faruk Nafiz (1940). *Akarsu*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- DİLBİLEN, Fuat Şükrü(1931). *Turan ve Türkler*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- DİLBİLEN, Fuat Şükrü (1940). *Türk Birliği Hazneleri*. İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi.
- ENİS, Münevver Ahmed (1996). “Su: Kültürel Zorunluluklar”. Habitat II Kent Zirvesi. İstanbul:3-12 Haziran.
- ERDEM, Mustafa (1993). ‘Hristiyanlıktaki Vaftiz Üzerine Bir Araştırma’. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (A.Ü.İ.F.D.). XXXIV/143: 133-154.
- ERUÇAR, Fehmi (1964). *Cehennem Kati*. İstanbul: Uçar Yayınları.
- EYÜBOĞLU, Bedri Rahmi (1952). *Tuz*. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- KAHRAMAN, Âlim (2005). *Edebiyatın Belleğinde Yaşayan Beykoz*. İstanbul: Kaknüs Yayınevi.

-
- MUSAHİPZADE Celal (1946). *Eski İstanbul Yaşayışı*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- PİLEHVARIAN, Nuran Kara; URFALIOĞLU, Nur; YAZICIOĞLU, Lütü (2000). *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*. İstanbul: Yapı Yayın.
- REFİK, Ahmet (1998). *Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- SERJEANT, R. B. (1997). *İslam Şehri*. Çev.: Elif Topçugil. İstanbul: İz Yayıncılık.
- ŞERİFOĞLU, Ömer Faruk (1995). *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1998). *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÜLKÜ, İrfan (1984). "Yahya Kemal ve Emirgân". Türk Edebiyatı Yahya Kemal Anıt Sayısı. S:134: 35-36.
- http://www.ibb.gov.tr/sites/ks/tr-TR/1-Gezi-Ulasim/tarihi_cesmeler/Pages/tophane-cesmesi.aspx (02.01.2011.).